

Recension

Jan Andersson och Mats Furberg: *Om världens gåta — en filosofibok*, Doxa 1986.

Det har ibland hävdats att filosofiundervisningen på gymnasiet i alltför stor utsträckning handlar om logik och argumentationsanalys, och att man försummar det allvarliga intresset för livs- och världsåskådningsfrågor. Eleverna får diskutera sina funderingar över livets mening och över människans förhållande till världen och samhället på annat håll, eller kanske inte alls, och resultatet har blivit att filosofiämnet känns främmande för många. Det är mot denna bakgrund Mats Furbergs och Jan Anderssons senaste bok *Om världens gåta* bör betraktas. Författarnas avsikt har varit att skriva en grundbok i filosofi som inte bara ger en allmän orientering i många av de filosofiska problemområdena utan även tar vara på vår undran över vad man kallar de "existentiella" frågorna. I själva verket låter man sådana frågor till stor del stå i centrum, och det är med dem som utgångspunkt man sedan diskuterar de mer traditionellt filosofiska problemen. Tanken är att det råder en förbindelse mellan de existentiella frågorna och de filosofiska, och att studier i filosofi kan hjälpa oss att komma till klarhet i dem. Ytterst är det denna förbindelse som gör filosofistudierna meningsfulla förklarar man i bokens baksidestext och isåfall är det naturligtvis viktigt att den uppmärksammas i läroböcker och undervisning.

Vilka de existentiella frågorna närmare bestämt är gör man klart genom att i anslutning till i stort sett varje diskussion låta en "gymnasist" komma till tals med sina innersta tankar och funderingar. Detta sker i form av korta utdrag ur hans "dagbok", och i det första av dessa låter man förstå att det han framförallt grubblar och vändas över är vad han skall "göra med sitt liv". I denna fråga är författarna särskilt angelägna att ge vägledning, och det är här man kanske lättast kan se hur relationen till filosofi tar sig uttryck. När vår gymnasist allvarligt tänker igenom hur han skall utforma sitt liv hamnar han oundvikligen i funderingar kring en rad andra frågor. Dessa är av vitt skiftande karaktär och kan röra sig om från vilket yrke han skall välja och andra mer praktiska frågor, till vem han "egentligen" är och om livet har någon mening. Inför dessa frågor aktualiseras intresset för de filosofiska problemområdena. När moralfilosofi behandlas är utgångspunkten gymnasisternas deliberation mellan att väg-

ra militär värnplikt eller ej. Kunskapsteoretiska frågor väcker hans intresse eftersom han naturligtvis gärna vill basera viktiga beslut på berättigade faktuelle övertygelser. Problemet om kunskap gällande andra medvetanden uppmärksammas när han spekulerar i om han någonsin kan veta att kärleken till klasskamraten Carina är besvarad. Frågor av språkfilosofisk art aktualiseras när han grubblar över vad gårdagens blick av Carina egentligen betydde osv.

I stort sett synes mig detta vara en bra avsikt. Det kan nog tänkas att den typ av frågor som här tas upp känns angelägna och mer näralliggande för många, och att de filosofiska problemställningarnas relevans till dessa behöver klargöras. Inte minst tycks det vara viktigt för att öka förståelsen för filosofin. För det mesta tycker jag också att författarna har lyckats i sitt uppsåt. Presentationen av filosofifämnet sker inte på det vanliga läroboksmässiga sättet. Boken kan i stället sägas bestå av långa diskuterande samtal där de filosofiska resonemangen smidigt varvas med tankarna om livet och om frågor som livet ställer oss inför. Ibland blir det hela emellertid en aning ansträngt. Författarnas strävan att ständigt knyta an till "det verkliga livet", och därmed behålla sitt speciella perspektiv på de filosofiska problemen, gör i längden läsningen ganska tröttsam. Vid sidan av den dagboksskrivande gymnasisten har man skapat ett helt litet persongalleri av ungdomar — Olle, Bertil, Carina osv — som får illustrera bokens diskussioner, och som det väl är tänkt att läsarna skall kunna identifiera sig med. Bilderna av dessa ungdomar blir i vissa fall alltför stereotypa och ytliga. Ett distinkt minne från min egen inte alltför avlägsna gymnasietid är att man ryggade tillbaka inför sådana försök att göra kunskaperna lättillgängliga.

*

Till följd av bokens speciella målsättning skiljer den sig ganska avsevärt också med tanke på det rent filosofiska innehållet från andra grundböcker. Allmänt kan sägas att man fäster mindre vikt än vanligt vid att redogöra för den tekniska filosofiska terminologin, och det är genomgående sparsamt med filosofihistoriska utvecklingar — man vill undvika "andaktsstunder framför fältherrarna i det filosofihistoriska porträttgalleriet". En annan viktig skillnad är att de mer färdighetsinriktade filosofiska disciplinerna — logik, semantik och argumentationsanalys samt i viss mån också vetenskapsteori — som annars brukar ägnas stort utrymme (se t ex Ekman: *Filosofins grunder*, Esselte 1973, och Ericsson, Hof och Jeffner: *Filosofi*, Almqvist & Wiksell 1970), här knappast får någon självständig uppmärksamhet.

I gengäld intresserar man sig för många andra filosofiska problem. Det kunskapsteoretiska kapitlet upptas, med utgångspunkt från att vi tycks vara tvungna att fatta många beslut under osäkerhet, till stor del av diskussioner om rationalitet. I anslutning till det språkfilosofiska kapitlet utvecklas av hermeneutiken inspirerade tankar om vad det är vi försöker fånga i tolkningar av ett konstverk, och det är vidare i detta sammanhang man diskuterar frågor om livets mening. Medvetandefilosofi får knappast någon uppmärksamhet i den litteratur som idag används i gymnasieundervisningen, trots dess relativt stora betydelse i filosofin. Därför är det glädjande att Andersson och Furberg ägnar ett helt kapitel åt sådana frågor (dock ej åt kropp/själ-problemet). Ett viktigt inslag här är en lättfattlig redogörelse för begreppet intentionalitet. Detta begrepp låter man

vara centralt i många av diskussionerna, och det används bl a när man försöker göra reda för relationen mellan våra varseblivningar och yttervärlden. I kapitlet ingår dessutom ett avsnitt som kan sägas behandla frågor om personlig identitet. Man resonerar kring vad självmedvetande är, och vad det närmare bestämt innebär att vara en person över tiden. Det avslutande kapitlet riktar intresset mot metafysik. Utifrån en diskussion om möjligheten att överleva döden frågar man sig om metafysiska frågor överhuvudtaget är meningsfulla och om metafysiska trosföreställningar någonsin kan vara berättigade.

Bokens längsta kapitel ägnas emellertid åt moralfilosofi. Tyngdpunkten i detta ligger på normativ etik men det innehåller även förhållandevis omfattande avsnitt om metaetik, politisk filosofi och estetik. I det metaetiska avsnittet, som framförallt ägnas åt värdeutsagor, finner man ett exempel på att författarna mer än vanligt ger uttryck för sina egna ställningstaganden. Efter att ganska översiktligt ha presenterat och kritiserat några av de traditionella ståndpunkterna i denna fråga skisserar man en i många avseenden självständig teori. Denna betecknas som "oegenskaplig", och man vill därmed ha sagt att den förnekar att värdebegreppen (gott, ont, bra osv) refererar till speciella objektiva värdeegenskaper, och att ett värdeomdöme är ett påstående som tillskriver något objekt en sådan egenskap. I stället sympatiserar man med tanken att värdeomdömen ut-säger något om känslor och attityder hos oss som värderar. Man tar emellertid också avstånd från de teorier som vanligen förknippas med denna tanke. Ett värdeomdöme antas inte helt enkelt vara ett påstående om att den som värderar, eller någon annan, faktiskt hyser en viss känsla gentemot det som värderas. Inte heller hävdar man att det är ett uttryck för en sådan känsla. Teorier av detta slag gör inte enligt författarna reda för det "sakliga" och "objektsfokuserande" elementet i värdeomdömen. Oenigheter i värdefrågor tycks vara av annan art än vad som här ges vid handen, och dessa teorier rimmar, menar man, illa med det sätt på vilket vi ger skäl för ett värdeomdöme.

Till grund för deras teori ligger en analogi mellan värdebegreppen och en annan typ av begrepp som förefaller närbesläktade. Omdömet "Kalle är förfärlig" antas heller inte vara ett påstående om, eller ett uttryck för, någon attityd eller känsla. Snarare gör det ett anspråk på att det är *rimligt* eller *på sin plats* att hysa en viss känsla gentemot Kalle, oavsett om någon faktiskt hyser den. Vidare antas detta anspråk inte vara relaterat till någon speciell person. Omdömet ut-säger att Kalle är på ett sådant vis att det är rimligt för *envar* att förfäras över honom. Tidigare har man låtit förstå att vi ofta på detta sätt pratar om att en känsla är rimlig i en speciell situation oavsett om någon hyser den. Svartsjuka brukar betraktas som mer på sin plats när man har goda skäl att tro att man är bedragen än när man inte har det.

Värdeomdömen analyseras sedan på ett liknande sätt. Här stannar man emellertid vid en starkare formulering. Inte nog med att egenskaperna hos det som är värdefullt utgör skäl och gör det rimligt för oss att hysa en viss känsla. I själva verket är de sådana att vi *bör* hysa den. Värdeomdömet "Kalle är bra" ut-säger enligt Andersson och Furberg att Kalle har vissa egenskaper som är sådana att envar bör hysa en viss känsla (gillande, en proattityd) gentemot honom.

I ett viktigt avseende faller emellertid analogin. Rimligheten som omtalas i den förra typen av omdömen är av annan art än i värdeomdömen. Att Kalle är för-

färlig innebär enligt författarna att han har egenskaper som ”naturligen” alstrar förfäran, eller, annorlunda uttryckt, att han under vissa omständigheter (de ”naturliga”) faktiskt vållar förfäran. Värdeomdömen säger däremot ingenting om vad som är fallet ens i vissa omständigheter. Dessa innehåller i stället ett anspråk på att vissa känslor ur moralisk synvinkel *bör* föreligga, vilket antas vara något helt annat.

Det är synd att författarna inte säger något om hur normomdömen i sin tur skall analyseras. Innan dess är det svårt att på allvar begripa deras teori. Visserligen hävdar man att ett värdeomdöme utsäger att en känsla ”bör hysas” i meningen att envar som med kännedom om fakta (om objektet) inte försöker ha känslan är endera inte helt förnuftig eller inte helt mänsklig” (s. 66), men hur skall detta närmare förstås? Eftersom man gör en skarp åtskillnad mellan värdeomdömen och påståenden om vad som under vissa omständigheter är fallet kan man inte tolka det som något i stil med ”en känsla bör hysas = def. personer med vissa empiriska egenskaper (de som är nödvändiga och tillräckliga för att vara ’mänsklig’ och ’förnuftig’) skulle om de fick kännedom om fakta faktiskt försöka ha känslan”, vilket väl annars ligger nära till hands. Snarare har begreppen ”mänsklig” och ”förnuftig” i detta sammanhang i sin tur en normativ innebörd — en människa är ”förnuftig” om hon försöker ha de känslor hon bör ha — och då har vi inte kommit en tum närmare en analys.

Man kan emellertid rikta invändningar mot deras teori som förefaller oberoende av hur de ställer sig i den frågan. Det tycks uppenbart att det råder något slags förbindelse mellan norm- och värdeomdömen. Vad vi bör göra verkar åtminstone delvis bero på hur mycket positivt respektive negativt värde handlingarna realiserar, och i den mån känslor har konsekvenser tycks detsamma gälla vilka känslor vi bör hysa. Att som Andersson och Furberg hävda att t ex värdeomdömet ”lust är intrinsikalt gott” är begreppsligt kopplat (på vilket sätt gör man för övrigt heller inte riktigt klart) till normen ”envar bör hysa en proattityd gentemot lust” förefaller emellertid besynnerligt. Det är väl inte helt otänkbart att det leder till sämre konsekvenser med avseende på lust om alla hyser en proattityd gentemot lust än om t ex de flesta gör det medan några är ligkiltiga och i stället låter sig helt uppfyllas av proattityder gentemot frihet, rättvisa, jämlikhet osv. Mot denna bakgrund förefaller det allt annat än motsägelsefullt att förkasta normen trots att man omfattar värderingen, och därmed tycks deras analys vara ohållbar. Med andra ord tycks man, när man accepterat att lust är intrinsikalt gott, framförallt ha försvurit sig åt uppfattningen att så mycket lust som möjligt bör realiseras världen. Vilka känslor som leder till detta är väl en rent empirisk fråga, och därför verkar det orimligt att hävda att värderingen *begreppsligt* inbegriper en norm som säger att vi bör hysa en *speciell* känsla. Att man sedan ofta *uttalar* en värdering för att *framkalla* den känsla man tror att folk bör ha är nog riktigt, men det är å andra sidan en helt annan fråga.

*

Om världens gåta kan antagligen inte komma ifråga som grundläggande bok när det gäller undervisning i filosofi, vilket väl heller inte varit författarnas avsikt. Därtill går man alltför ytligt in på många av de rent filosofiska frågorna, samtidigt som andra viktiga delar av filosofiämnet nästan helt utelämnats (logik,

semantik osv). Däremot kan den säkert med fördel användas som bredvidläsningsbok. Genom det speciella perspektivet tillmötesgår Andersson och Furberg ett säkerligen stort intresse hos många elever, och dessutom blir andra betydelsefulla aspekter av de filosofiska problemen belysta. Ett av bokens bättre inslag just med tanke på undervisning, är den större mängd övningar man låtit ingå i den löpande argumentationen. Skarpsinnigt får dessa läsaren uppmärksammas på att många av de centrala punkterna i de filosofiska resonemangen är oklara och omstridda, och de tvingar henne att självständigt använda och ta ställning till vad hon nyss läst. Möjligen kan man invända att några av dem är en aning ledande med tanke på författarnas egna teorier, vilket för övrigt kan sägas om hela boken. Å andra sidan blir *Om världens gåta* därmed ett ganska uppriskande inslag bland de övriga lite tråkiga och opersonliga grundböckerna. □

Folke Tersman

Notiser

Thomas Anderberg och Ingmar Persson har utgivit en antologi med titeln *Abortetik*, Doxa 1987. De författare som medverkar är Joel Feinberg, Judith Jarvis Thomson, R M Hare, Michael Tooley, Leonard M Fleck och L W Sumner.

Följande är en mycket tänkvärd definition: "En formalist är en person som endast kan förstå sådant som är meningslöst".

Den framstående filosofen W V Quine fyller 80 år i vår. I samband härmed hedras han med en internationell konferens i Saint Louis den 9 till 13 april. Konferensen skall uteslutande handla om Quine's filosofi, och Quine skall själv bidra med ett föredrag. Från Sverige deltar Lars Bergström.

Teologidocenten Carl-Henric Grenholm i Uppsala har utgivit en tjock bok med titeln *Arbetets mål och värde*, en analys av ideologiska uppfattningar hos LO, TCO och SAF i 1970-talets debatt om arbetsorganisation och datorisering, Uppsala 1987. Teologin är uppenbarligen samhällstillvänd.

Häromdagen utspann sig följande samtal i korridoren på en filosofisk institution någonstans i Sverige: — Teorin om att tiden är cyklisk är inte lika populär nu som den var tidigare. — Nej, men om den är sann, så kommer den att bli populär igen.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*:

Svante Nordin är docent i idé- och lärdomshistoria i Lund, *Ingmar Persson* är forskarassistent i praktisk filosofi i Lund, *Kjell Svensson* är doktorand i praktisk filosofi i Stockholm, *Hans Rosing* är lärare i filosofi vid Åbo Akademi och *Folke Tersman* är doktorand i praktisk filosofi i Stockholm.

Omslag: *Christian Swärdshammar*.